

Elifnâmeler ve Sefil Ali'nin Bir Elifnâmesi

İsmet ÇETİN

Türk edebiyatında, hasseten Türk şiirinde harflerle ilgili birçok bilgiler bulunmaktadır. Edebiyatın hangi dalında, hangi tarzına dahil olursa olsun, şekil ve türü ile konuları ne olursa olsun harfler, çok sık kullanılan bir şiir malzemesi olmuştur.

Bazan sembol, bazan tefe'ül, tılsım, remil, vs. olarak, bazan hurufiliğin ifâdesi olarak, bazan da târih düşürmede ebced hesabı, tevşih, kısaltma, vb. şekillerde kullanılan harfler,¹ zaman zaman bir tür olarak, zaman zaman şekil olarak ve bazan da edebi san'at olarak karşımıza çıkmaktadır. Karşımıza, 'muvaşşah', 'akrostiş', 'istihrac',² 'elifnâme', 'eliflam'³ isimleri ile çıkan bu şekil, isimlendirilmesindeki yanlışlığı da berâberinde getirmektedir.

Cem Dilçin elifnâmeyi, 'muvaşşah', 'akrostiş' ve 'istihrac' ile aynı mânâda kullanmıştır. Ancak bu terimler birbirinden farklı mânâlara sahiptir.⁴

Eski Yunan ve Latin edebiyatlarında çok kullanılan bir nazım şekli olan akrostiş, bizim edebiyatımızda 'muvaşşah' kelimesiyle karşılanmıştır

ki, Bu tarz bir şiirde mısraların ilk harfleri yukarıdan aşağıya doğru okununca bir kelime veya isim ortaya çıkar. Bu şeklin Divân Edebiyatında örneğine Fuzûli Bağdadi'nin 'sahraya' kafiyeli ve mısra baş harflerinin okunmasıyla 'Ali Bali' isminin ortaya çıktığı gazelinde,⁵ Aşık tarzı şiirde Âşık Ali Rahmani'nin isimnâme olarak isimlendirdiği ve Prof. Dr. Zeki Başar isminin çıktığı koşma tarzındaki şiirinde rastlamaktayız. Modern tarz şiirde bu yapı daha sık görülmektedir ki, buraya örnek isim vermeyi gereksiz bulduk. Ancak bu yapıdaki şiirlerin elifnâme ismiyle isimlendirilmesinin mümkün olmadığı kanaatini belirtmemiz gerek. Bunu ancak 'muvaşşah' ismiyle isimlendirebiliriz kanaatindeyiz.

Gizli bir mânâ ifâde etmeyen, şiirde musikiyi sağlayan, mısraya hazırlık teşkil eden ve bazan da vezne te'sir eden mısra başı harflerin istihrac olarak isimlendirilmesi de mümkün değildir. Bu husus Azerbaycan sahasında da görülmektedir ki, bu sahada da akrostiş veya elifnâme olarak isimlendirilmiştir.

Elifnâmeler, değişik şekilde yazılmakla beraber genellikle mısra başındaki kelimelerin ilk harflerinin alt alta eliften ye'ye kadar alfabetik bir tarzda devam etmesinden meydana gelen şiirlerdir.⁶

Özellikle Âşık tarzı şiirde çok kullanılan, Divân tarzı şiirde de örneklerine rastladığımız elifnâmenin Azeri Türk şiirinde çok az işlenen bir şekil olduğunu, az işlenmesinin sebebinin de mânânın şekle feda edilmeme endişesinden kaynaklandığını, âşıkların ustalıklarını ve sanatta kabiliyetlerini gösteren bir şekil olduğunu Hekimov'dan öğrenmekteyiz.⁷

Bir taraftan gazellerde uygulanan elifnâme, bir taraftan koşma, destan, divanı gibi şekil ve türlerde görüldüğü gibi, bazan da birçok türün bir arada kullanıldığı hallerde uygulanmaktadır. Dolayısıyla bu hal bizi, elifnâmeyi şekil mi, tür mü, yoksa san'at anlayışı olarak mı telakki edileceği konusunda tereddüte sevk etmektedir.

Burkan muhitinde yazılan, müellifini, mütercimini veya müstensihini bilmediğimiz bir şiir, elifnâme konusunda gördüğümüz ilk örneği teşkil etmektedir. Uygur (Soğd) alfabesinin harf sırasına göre kaleme alınan bu şiir türü veya şeklinin o zamanki ismi hakkında bilgimiz yoktur. Bu şiir, kaynağını dinden almakla beraber, dinî - didaktik bir yapı göstermez. Şiirin Uygur alfabesine göre düzenlenmiş şekli; a(n), i(v), g(k), v, z, g (k), y, k, d, m, n, s, b, ç, r, ş, t, r, l, m, k harf sırasını takip etmektedir.⁸

Gördüğümüz en son örnek ise âşık tarzı şiirdedir. Âşık Ali Rahmani'nin Prof. Dr. Zeki Başar için kaleme aldığı akrostişdir ki, bu şiir şâiri tarafından 'isimnâme' olarak isimlendirilmiştir.⁹

Şah Hataî, kaleme aldığı bir elifnâmede dinî ve tarikatle ilgili konuları işlemiş, Arap alfabesinde olmayan P, Ç harflerini de ilâve ederek eliften ye'ye kadar bir sıra takip etmiştir.¹⁰

Divan Şâiri Fuzulî'nin bir kasidesi Arap alfabesinin harf sırasına göre düzenlenmiş,¹¹ dinî konulu bir şiirdir.

Mevlevî şâirlerinden Esrar Dede'nin 'Neşide-i Mevleviyâne' isimli şiiri dinî konulu Arap alfabesinin harf sırasına göre düzenlenmiştir.¹²

Şem'i'nin bir münacaatı Arap alfabesinin harf sırasına göre düzenlenmiştir.¹³

Yine Şem'i'nin 'Atalarsözü Destanı', Arap alfabesinin harf sırasına göre tertip edilmiştir. Burada her kıtanın ilk mısraı Arap alfabesinin sıralanmasına göre düzenlenmiş, zaman zaman dinî muhtevalı mısralar bulunmakla birlikte şiirin konusu dinî değildir.¹⁴

Ruhsatî ve Münhaci'nin şiirlerinden bazıları Arap alfabesinin sırası esas alınarak tertip edilmiş ve dinî konularda yazılmıştır.¹⁵

Yozgatlı Hüznî, kaleme aldığı üç şiirinde Arap alfabesinin harf sırasını takip etmiş, ikisini koşma tarzında hece vezniyle, birisini de gazel tarzın da yazmıştır. Şiirin üçünün konusu da dinîdir.¹⁶

Azeri Türk Şâiri Molla Cüme'nin bir eliflamı dinî muhtevalı olmayıp, karışık türlerin bir araya gelmesinden teşkil olunmuştur. Hekimov bu türe, 'Divan-ı mühemmes müseddes eliflam' demektedir.¹⁷

Âşık Hüseyin Cavan'ın kaleme aldığı bir akrostiş koşma tarzında olup, mısraların ilk harfleri 'Partiya Lenin' ismini vermektedir. Hekimov bunu da elif lam olarak isimlendirir.¹⁸

Bunlardan başka elimizde bulunan bir cönk fotokopisinde Sefil Ali'nin bir elifnâmesi bulunmaktadır. Gördüğümüz elifnâmeler Arap harflerinin sırası takip edilerek eliften ye'ye kadar sıralanmış olmasına rağmen, bu elifnâme ye'den elif'e doğru ters bir sıralama ile kaleme alınmış. Bir örnek teşkil etmesi bakımından burada verdik.

Yukarıda vermeye çalıştığımız kısaca bilgilerden sonra, elifnâme, akrostiş, eliflam, muvaşşah, istihrac, isim-

nâme gibi isimlerle anılan bu yapıdaki şiirlerin özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

Bu tarz şiirde, yazıldığı veya söylendiği dönemde kullanılan alfabe esas alınmıştır.

Vezin bazan arüz, bazan hece olarak karşımıza çıkar.

Kullanılan harfler, bazan mısra başında yer alırken, bazan da mısra içinde yer alır. Bazan iki veya daha fazla harfin bir mısra içinde bulunduğu da olur.

Nazım şekli olarak koşma, gazel, mesnevi ve kaside ile çeşitli şekillerin bir arada kullanıldığı karışık şekillerdir.

Tür olarak destan, nefes, na'at, tevhid, münacaat başta olmak üzere muhtelif türler kullanılmıştır.

Edebi mahsuller, Türk edebiyatının muhtelif dönemlerinde, tür ve şekillerde gerek mensur, gerek manzum olsun çeşitli isimler almışlardır. Şiirlerde türler belirlenirken şekil, konu ve ezgisi esas alınmaktadır. Divan tarzı şiirde de türler belirlenirken şekil ve konu esas alınmaktadır. Mesnevi tarzında yazılıp konusu bahar ise 'bahariyye', bayram ise 'ıydıyye' gibi isimlerle anılmak suretiyle isimlendirilen türler, Âşık tarzı şiirde umumiyetle koşma tarzında yazılır ve türler ezgi ile konularına göre isim alırlar. Mesele, koşmanın konusu yiğitlik ise ve Farsak Türklerine mahsus bir ezgi ile söyleniyorsa buna 'varsağı' denilmektedir. Hatta koşma tarzında yazılıp kendine mahsus bir ezgi ile icra edilen destanlar, kendi aralarında da gruplandırılabilir. Bunlardan hayvan destanlarını dikkate alırsak, 'fare destanı', 'pire destanı', 'bit destanı' olarak isimlendirilmektedir. Ancak genel olarak destanlar, 'hayvan destanları', 'memleket destanları', 'kıtlık destanı' 'esnaf destanı' gibi isimler ile isimlendirilmektedirler.

Bu hususları dikkate aldığımız zaman, çeşitli alfabelerin harf sıraları esas alınarak düzenlenen ve ismine

genel olarak 'elifnâme' dediğimiz bu yapının bir şekil veya tür olmaktan çok, şekle bağlı bir sanat olarak karşımıza çıktığını görürüz.

Nesimî'nin bir istihracnâmesinde geçen harfler ile baş kafiye yapısı gösteren bir şeklin aynı mülâhaza edilmesi mümkün değildir.

Sadece sanat endişesi duyularak —Geleneğe bağlı olduğunu peşinen kabul etmemiz gerekmektedir.— meydana getirilen bu şekil, elifnâmeden başka bir isimle anılmalıdır kanaatindeyiz. Aksi halde Arap alfabesinin harf sırasını takip etmek suretiyle kaleme alınan bu yapıdaki şiirlere elifnâme dersek, Soğd alfabesi ile yazılmış olan şiire ne isim vermemiz gerekecektir? Günümüz âşıkları tarafından kaleme alınan ancak Arap alfabesinin harf sırasını takip etmek suretiyle meydana getirilen şiire ne isim vermemiz gerekecektir? Kaldı ki, bu şâirlerden bazıları Arap alfabesini de bilmemektedirler.

Bir şiir Latin alfabesinin harf sırasını takip etmek suretiyle kaleme alınmışsa bu şiire ne dememiz gerekmektedir?Fevziye Abdullah Tansel, Latin alfabesine, bizim telafuzumuzu da dikkate alarak 'abecce' diyor. Bundan hareket ile 'abacenâme' veya 'anâme' dememiz doğru olur mu?

Türk şiirinde böyle bir geleneğin olduğu bilinmektedir. Medeniyet çevresinin değişmesi ile kullanılan alfabelerimiz de değişmiştir. Ancak alfabenin değişmesi geleneğin bitmesine yol açmamış, ayrı alfabeler ile yazılmak şeklinde karşımıza çıkmış ve gelenek devam etmiştir.

Herhangi bir alfabenin harf sırasının takip edilerek düzenlenen şiirler, her zaman Arap alfabesinin elifi ile isimlendirilmemiştir. Ancak, bu alfabenin çok uzun süre kullanılmış olması bu tarz şiirinin 'elifnâme' olarak isimlendirilmesine ve bir geleneğin değişerek devam etmesine vesile olmuştur. Biz, Soğd, Kiril, Latin alfabesinde bu şiir tarzının hangi isimle isimlendirildiğini

'elifnâme' haricinde bilmiyoruz. Necati Zekariya buna 'Şiirli Abece' diyor. Bu da harflerin çocuklara daha kolay öğretilmesini hedeflemektedir. Öyle zannediyorum ki, Arap alfabesini kullandığımız zamanın üzerinden uzun bir müddet geçtikten sonra, «elif» harfi ve kelimesi de unutulacak, bu tarz şiirleri başka isimle isimlendireceğiz.

Netice itibariyle karşımıza şu problemler çıkmaktadır : Elifnâme ismi şiirimizde doğru bir isimlendirme midir? Elifnâme doğru bir isimlendirme olsa bile şekil veya tür müdür?, Şekil ve tür ile sınırlı olmayan elifnâmeler bir sanat tarzı mıdır? Bir tür, şekil veya sanat tarzı ise bunun ismi ne olmalıdır?

1. Amil Çelebioğlu; 'Harflere Dair', Milli Kültür, II, 1 (Haziran 1984) s. 89-92.
2. Cem Dilçin; Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Ankara 1983, s. 493.
3. M.İ. Hekimov; Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatından Hususi Kurs, Bakı 1975, s. 89-92.
4. Dilçin; a.g.e., s. 494.
5. Âşık Ali Rahmani; Öğütler Desteği, Ankara 1988, s. 63.
6. Dilçin; a.g.e., s. 494.
7. Hekimov; a.g.e., s. 491.
8. R. Rahmeti Arat; Eski Türk Şiiri, Ankara 1986, s. 102-115.
9. Âşık Ali Rahmani; a.g.e., s. 63.
10. Dilçin; a.g.e., s. 494.
11. Fuzulî; Külliyyat-ı Divân-ı Fuzulî, İstanbul 13x8, s. 78-79.
12. Dilçin; a.g.e., s. 495-496.
13. Fevzi Halıcı (Hazırlayan); Âşık Şem'i, Hayatı ve Eserleri, Ankara 1982 s. 97-98.
14. Dilçin; a.g.e., s. 496-499.
15. E.C. Güney - Ç.E. Güney; Âşık Ruhsatî, Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1958, s. 123.
16. M. Öcal Oğuz; Yozgathı Hüznü, Hayatı ve Eserleri, Ankara 1988, s. 85-86, 133-134, 186-187.
17. Hekimov; a.g.e., s. 89-91.
18. a.g.e., s. 91.

DESTUR YÂ ALİ

Ye yitmişbin hicabdan ötesin gören
sensin
Lamelif levh-i kalemin binâsın kuran
sensin
Ehl-i hikmetler ma'deni ismin oldu
(.....) Ali
Lütfi kerâmet sofrasın meydâna seren
sensin

* * *

Her hesaba gelmez lütfün vallah
ahsensin
Nün nûrundan halk olubdur mâh-ı tâb
göginen sensin
Mim Muhammed ismi okunur Lam'Ali
Murtaza'nın hü
Hem zâhirde hem bâtında delil-i
bürhân sensin

* * *

Kef kerim ismi virdimiz lâ-fetâ-illa-
'Ali
Kaf kâdirdir küllişeyyin şek getürme
de beli
Fe meylini verki ana olasın gamdan
hâli
Eşyanın her vechile muradın viren
sensin

* * *

Gayn kalb'imde nihandır ayn aşkın
(.....)
Zı zebanımın ezber-i sure-i fâtihası
Tı tabibler tabibisin on iki imam atası
Her teşnesin yaraların merhemin saran
sensin

* * *

Dat ile tatlı merhem it Sed ile sadık
yarım
Şin şevkin ateşinden yanar sinemde
nârım
Sin sende imdadıma gel bun gününde
gözlerim
Sırât-ı mizân başında sevdiğim dost
sensin

Ze zeyn olmuş nûrun ile mü'minler
külli tali
Re dostun divânına râh-ı toğrı yüri
Zel zelilde koyma bizi imdâd eyle ya
Âli
Bun gününde düşkünlük cârına iren
sensin

* * *

Dal delil oldu âlime hu Huda'nın ahseni
Ha hayat bulur cismine sıdk ile seven
seni
Cim cemâln nûru tutmuş sarsar dü
cihânı
Magribden doğup maşrik bâbından
giren sensin

Se sevdiğim yâd eyle te divânında
şâhım
Be beytullahın olubdur secde-i
kıblegâhım
Evvel (.....) elif oldu zül-celâl rahim
Dört kitabda her mânâda okunan
Kur'an sensin

* * *

Sefil Ali Hakk'ı bir bil pek yapış
dâmânına
Kulhuallah u ehaddir lam yazıldı şânına
İliş (?) koyma şârike kasd ider imânına
Şehr-i hayber kapusunun miftahın